

ARKEOLOJİNİN

DOĞUŞU VE KURAMSAL GELİŞİMİ

KONUSUNDA BİR DENEME

Prof. Dr. K. Levent ZOROĞLU

Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Kampus-Konya

İtalya'da Napoli kenti yakınlarındaki Pompeii'nin keşfinin üzerinden neredeyse 400 yıl geçti. 24 Ağustos 79 yılında Vezüv yanardağı faaliyete geçtiğinde, hemen onun yakınına kurulmuş iki önemli kentten Herculanaeum (günümüzde Ercolano) kalınlığı 15 metreyi geçen lavların altında kalırken, Pompeii ise, daha çok kül ve zehirli gazlarla sakinlerinin oldukları yerlerde ölümüne neden olmuştu ve burası zaman içinde erozyon yüzünden 15-20 m kalınlıkta toprak altında kalmışlardı. Bu kentlerin bulunduğu yerlerde çeşitli rastlantılarla ortaya çıkan bazı buluntular ve kalıntılar önce definecilerin, daha sonra antika meraklılarının, en sonunda da Eskiçağ sanat tarihçilerinin ilgisini çekmişti. Bu iki kentte yüzyıllarca sürdürülen kazılar sonuncu, bu iki donmuş kentin kalıntıları büyük oranda ortaya çıkarılmış, Helenistik ve Roma İmparatorluk Çağının en görkemli dönemine ışık tutan pek çok veri gözler önüne serilmiştir. Bu, aynı zamanda, arkeolojinin de bir bilim dalı olarak gelişimini de gösteren önemli bir süreçtir.

Arkeolojik alanların böylesi doğa olayları dışında en çok maruz kaldıkları tabiat olayı akma ve rüzgarların taşınmasıyla toprakla kapanmış olmasıdır. Bu yüzden hem Anadolu'daki, hem de eski dünyanın diğer coğrafyalarındaki geçmiş kültürlerin somut verileri olan kalıntıların üzerini bir yorgan gibi kapatmış, onları insanların ve diğer tabiat koşullarının zarar vermesinden korumuş, zamanı geldiğinde de bilimsel yöntemlerle araştırılmasına olanak sağlamıştır. Günümüzde modern arkeoloji herhangi bir yerde kazı yapmak, ancak bilimsel gereklilik ortaya çıktığında başvurulacak bir uygulamadır. Yoksa, bu kalıntılar toprak altında daha

emin biçimde gelecek araştırmalar için bekletilmelidir. Bu nedenle, önce yaklaşık 300 yıllık geçmiş modern arkeolojinin nasıl bir gelişim sürecine, izlediği yollara değinmek istiyorum.

Herşeyden önce arkeoloji, Türk Dil Kurumu sözlüklerinde ifade edildiği şekliyle, bir '**kazı bilimi**' değildir; bu sözcüğü tam olarak Türkçeye uyarlasak, 'eskinin (arkhaios), yani geçmişin bilimi'dir. Ancak, geçmişle ilgilenen bir başka araştırma konusu olan tarihten ve sanat tarihinden ayrılan çok önemli bir özelliği vardır: Arkeoloji, geçmişteki olayları, bunun sebep sonuç ilişkilerini; ya da salt geçmişte yaratılmış sanat eserlerini değil, daha kapsamlı bir şekilde, geçmişte insan eliyle yapılmış her türlü malzemeyi araştırır, bulur ve inceler. Bu yüzden ki, Avrupa Konseyi, arkeolojinin araştırma konularının başlangıcını günümüzden milyonlarca yıl öncesinden başlatır ve günümüzden 100 yıl öncesini üst sınır olarak kabul eder. Dolayısıyla en eski geçmiş olarak da, insanların ilk taş aletleri yapmaya ve kullanmaya başladığı dönemlerden (Eski Taş Çağından), 4 jenerasyon öncesine kadar olan zaman diliminde insan eliyle yapılmış her şey arkeolojinin araştırma konusunu oluşturur.

Bu saptamadan sonra, yeniden Pompeii ve Herculanaeum'a dönecek olursak; bu iki Campani kenti, definecilerin değil sanat tarihçilerin, ancak daha fazla, modern arkeolojinin olaya el atmasıyla günümüzde anlaşılır bir proje durumuna gelmiştir.

Bu keşiflerin toplumsal yaşama etkileri konusunda da burada birkaç şey söylemek gerekir. Bu iki

kent ve İtalya, Yunanistan ve Anadolu'da İlkçağın, özellikle Klasik, Helenistik ve Roma İmparatorluk çağlarının görkemli kalıntılarının, bu dönemlerle ilgili her türlü yazılı ve görsel belgenin (antik edebi, felsefi metinler, antik vazo, heykel gibi sanat eserleri, mimari kalıntılar) araştırılması ve değerlendirilmesi, 16. 17. yüzyıllarda önce Fransa'da başlayan, daha sonra tüm Avrupa'ya yayılan sanat ve kültür akımlarından en önemlisi olan ve adına Klasikçilik (Klasisizm) denilen akımın da doğmasına neden olmuştur. Böylece geçmişin görkemli görsel ve yazılı eserlerine ve yapılarına benzeyen çeşitli sanatçılar eserleri üretmiştir. Bu durum beraberinde geçmişin araştırılmasını da özendirmiş, yalnızca İtalya topraklarında değil, Yunanistan, Anadolu gibi coğrafyalarda da eskiye ait çeşitli malzemeler elle yapılmış resimlerle (gravür) desteklenerek, buralara gelen seyyahlar tarafından anlatılmış, yayınlanmıştır. Bu bağlamda örneğin Ankara'da Hacıbayram Camii'si bitişiğindeki Augustus Tapınağı (Monumentum Ancyranum) hakkında ilk bilgileri, Kanuni Sultan Süleyman ile görüşmek üzere gelen **Ogier Ghiselin de Busbecq**'in 1581 yılında yayınlanan mektuplarından (*Turcicae epistolae -Türkiye Mektupları*) öğreniyoruz.

18. yüzyılda Klasisizme tepki olarak Romantizm geçmişini bir kenara itmeye, yeni kavramlar getirmeye yönelmiş ise de, özellikle İtalya'da Klasikçilik terk edilmemiş, 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'yı etkileyen en önemli

sanat akımı olma özelliğine sahip olmuştur. Bütün bu sanatsal gelişime kaynaklık eden unsur, geçmişin o dönemlerde Eski Yunan ve Roma Kültürlerinin araştırılmasına odaklanan çok sayıdaki araştırmacıyı, o zamana kadar Osmanlı sınırları içinde olan özellikle Mısır ve Yunanistan, daha sonra Anadolu topraklarındaki farklı kültürlerin ve bunlarla ilgili maddi kalıntıların da incelemeye yönelmiş, böylece hem toprak üzerinde, hem de toprak altında olanların açığa çıkarılmasına, hatta bunların bulunduğu yerlerden koparılıp, kendi ülkelerine taşınmasına da başlamıştır. Günümüzde, pek çok Avrupa ülkesinin başkentlerindeki (Berlin, Louvre, Londra gibi) büyük müzelerin koleksiyonları Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'dan götürülmüş yapılar ve malzeme ile hep bu dönemde oluşturulmaya başlamıştır.

Geçtiğimiz 20. yüzyılda da hız kesmeyen bu 'eskiye ilgi', modern teknolojilerin de yardımıyla bir ilgi olmaktan çıkarak, yeni bir arkeoloji anlayışının oluşmasına da kapı açmıştır: Bu günümüzde 'Yeni Arkeoloji' (İngilizce'de **New Archaeology, Processual Archaeology**) olarak bilinen anlayıştır.

Arkeolojik materyallerin özellikleri, bunların stilistik incelemesi ve yapıldığı dönemin kültür özelliklerinin bu malzeme yoluyla ortaya konması çalışmasını yürüten 'eski arkeoloji' yöntemlerinin pek çok özelliğini bir yana bırakarak, gelişen teknolojiyi arkeolojik araştırmaların içine sokmak olarak nitelenebilecek olan 'yeni arkeoloji' anlayışı 1960'lı yıllarda Amerika Birleşik

Devletleri'nde ortaya çıkmıştır. Kimilerince de 'teoritik arkeoloji' olarak da nitelen bu yeni araştırma yöntemi, arkeolojiyi salt geçmişin malzemelerinin araştırılıp bulunması, bunların değerlendirilmesi, müzelere konarak sergilenmesi şeklinde değil, bizim geçmişle gelecek arasında bir köprü oluşturmamızı sağlayan önemli bir bilim dalı haline gelmiştir. Buna göre; *bilgisayarlardan tutun da en son teknolojilerin yarattığı analitik araştırma malzemelerinin tamamı, doğal olarak bunların uzmanları da, arkeolojik araştırmaların içinde olmalıdırlar.. Arkeolojik yorumlar soyut olmaktan çıkarılıp, analitik değerlendirmelerin de katkısıyla somut verilere dönüştürülmelidir ki, ancak bu şekilde geçmiş daha iyi ve kesin ölçütler çerçevesinde değerlendirilebilir ve bu değerlendirmeler aynı zamanda geleceğin de şekillenmesine katkıda bulunabilir.. Bu değerlendirmeler, aynı zamanda, modern istatistik değerlendirmelerle de desteklenerek, yeni ve somut yorumlar ortaya konmalıdır. Bir arkeolojik malzemenin veya kalıntının tanımlanması, işlevinin anlaşılması ve tarihlendirilmesi için modern fiziğin ve kimyanın analiz yöntemleri de kullanılmalıdır.. Eski arkeolojideki, sorulara cevap aramak yerine, yeni arkeolojinin misyonu sorular yaratmak, bu sorulara farklı disiplinlerin yanıt vermesini sağlamaktır.*

Bu ve buna benzer ifadelerle özetlenebilecek yeni arkeoloji, pek çok modern araştırma ve analiz yöntemleri sayesinde geçmişin tarihinin açıklanması, geçmişteki sanatçıların eserle-

rinin sanatsal bakımdan değerlendirmesi gibi; daha çok soyut konularla ilgilenmekten çok, geçmişin neler yarattığı, bunun insan toplumlarının yaşamlarını nasıl etkilediği, çevresel (ekolojik, klimatolojik, yer kabuğu) değişimlerin insan ve tabiat ile ilişkisini, canlıların fiziksel özelliklerinde çağlar boyunca ortaya çıkan değişimleri, tarımsal gelişmenin veya çöküşün insan topluluklarında yarattığı sorunlar, bu sorunlara insanların getirdiği çözümler; toplumların nasıl ve hangi koşullara bağlı olarak eriyip gittiği gibi, pek çok konuyu her yönüyle ele alan bir araştırma, bir bilim dalı durumuna gelmiştir.

'Yeni arkeoloji' ülkemizde ve diğer ülkelerde arkeolojiyi **inter-disipliner** bir bilim durumuna getirmiş olup, bu sayede ilginç çalışmalar yürütülmekte, ilginç sonuçlara ulaşılmaktadır. Burada, özellikle bizim ülkemizdeki sorun, arkeolojinin yeni yorumlar elde etmesine olanak verecek olan bu disiplinlerin öğretim ve akademik çalışma ile ilgili programlarında henüz arkeolojik projelere ilgisinin çok sınırlı oranda olmasıdır. Örneğin jeofizik yöntemlerle toprak altındaki kalıntıların yerini, derinliğini, kapsamını saptamak üzere araştırma yürüten bir ekibin, bu eski yerleşmenin kültürel birikimi ve bununla ilgili verilerin nasıl ortaya konabileceği konusunda ön bilgiye sahip olmaması, yapılacak değerlendirmelerde yanlış sonuçlara varmamızı veya sonuçsuz kalması riskini doğurmaktadır. Bunun gibi, geçmişin tüm kültür varlıklarının bulunduğu alanların salt jeofizik biliminin

yöntemleri değil, fiziksel, kimyasal, ekolojik, klimatolojik, metalurjik vb., modern bilimin geliştirdiği diğer pek çok yöntemi de kullanarak açıklanmaya çalışılmak gerektiği inancındayım. Bunun yanında buluntuların herkesin yararlanabileceği, inceleyebileceği bir veritabanına aktarılması, gelişen görüntüleme tekniklerinin kullanılarak bunların yayınlanması da gerekir.

Buraya kadar sıraladıklarımız aslında arkeolojinin diğer bilim dallarıyla gerçekleştirdiği ortak çalışmalara küçük bir bakıştır. Bundan başka, arkeolojinin ger-

çekleştirmesi gereken diğer uygulamalara da kısaca değinmek isterim. Bunun başında, kalıntıların ve ele geçen buluntuların, hiç olmazsa bulunduğu zamandaki özelliklerinin korunarak (anastylosis) veya onarılarak gelecek kuşaklara aktarılması konusu gelir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, eski gelenek, yani 200 yıl öncesindeki anlayış bu malzemenin buldukları yerlerden kopararak, müzelerin kapalı mekanlarına taşınmasını, buralarda sergilenmesini amaçlamaktaydı. Koruma, ancak bu şekilde sağlanabilir düşüncesi egemendi. Ancak günümüzde, her toplum kendi ülkesinin kültür varlıklarının kendi topraklarında kalması noktasında bilinçlenmiş durumdadır ve bunun maliyetine de katlanmaya razıdırlar. Bunun için arkeolojik alanlarda gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkan kalıntıların yerinde gerçekleştirilen koruma çözümleriyle izlenebilir, gezile-

bilir duruma getirilmesi öncelikli bir durum haline gelmiştir. Bu bağlamda da ülkemizde ve başka ülkelerde eski eserlerin ve kalıntıların bakım ve onarımları konusunda eleman yetiştirilmesi son yıllarda ivme kazanmıştır. Örneğin kerpiç, Anadolu'da öteden beri en yaygın biçimde kullanılan bir inşaat malzemesi olup onun ahşap ile birlikteliğini gösteren güzel yapılar eğer önlem alınmazsa kısa bir süre içinde ve kimi zaman bir daha gelmemecesine ortadan kalkmaktadırlar. Bu nedenle, söz konusu malzemeye yapılmış yapılara ait kalıntılar doğanın ve diğer olumsuz koşulların etkisinden korunmaya çalışılması da önemli bir interdisipliner proje birlikteliğini gerektirmektedir ve bu konuda da yine bilim kurumlarına çok iş düşmektedir.

